

לשוננו לעם

עורך: מ' בר־אשר

מתוך

כרך מ-מא, תש"ן

קובץ לשנת הלשון

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מרדכי מישור

תחיית הלשון – האומנם נס?

אומרים שתחיית הלשון היא נס.

תחיית הלשון העברית, הקדושה, העתיקה, ה"מתה" (כפי שהבלשנים מכנים לשון שאינה משמשת לתקשורת טבעית), הפיכת לשון כזו ללשון חיה, מודרנית וחילונית – יש בה כדי לעורר פליאה.

הרצל, חוזה המדינה, שפרץ את כל גבולות הדמיון והעז להעלות על הדעת חזון של מדינה ליהודים, מדינה עצמאית, על כל המהפכים במבנה החברתי והנפשי של האומה הכרוכים בכך, הוא ראה בדמיונו מדינה רב-לשונית נוסח שווייץ בארץ-ישראל, שבה כל קהילה תשמור על הלשון הלאומית של ארץ מוצאה (לא חלילה על הלשונות שדיברו היהודים בגולה; את אלה דחה בשאט נפש). מכל מקום – לא עברית, ש"הרי איננו מסוגלים לדבר זה עם זה עברית. מי מאתנו יודע עברית במידה מספקת, כדי לבקש בשפה זו כרטיס-רכבת? זה לא קיים" (ב"ז הרצל, **מדינת היהודים**, 1896. נכתב בגרמנית; הרצל לא כתב עברית). רעיון התחייה של העברית היה למעלה מכוח דמיונו.

על התיאור האובייקטיבי של מצב הדברים – "הרי איננו מסוגלים" – נוסף נימוק עיוני-מדעי: הלשון כפופה לחוקים ביולוגיים, שאין היא יכולה להתחמק מהם; והבלשנות מלמדת, שלשון שמתה אינה יכולה לקום לתחייה. פשוט, הדבר נוגד את חוקי הטבע. דעה זו מובעת בבהירות דווקא בקרב תומכי הרעיון הציוני, ואפילו בקרב חוקרים וסופרים, שהעברית לא הייתה זרה להם כלל וכלל, ובכל לבם רצו בלימודה ובטיפוחה, "אבל לעשות את השפה העברית שפה מדוברת במובן הרגיל, זה לפי דעתי נמנע גמור" – כותב ד"ר ש' בֶּרֶנְפֶּלד, סופר וחוקר תולדות ישראל. והוא מנמק (בעברית נאה וציורית): "עוד לא אירע לשום שפה בעולם, אפילו לאיזה דיאלקט, כי יחיו אותה מאחר שחדלה להיות שפה מדוברת. כלי זכוכית שנשבר שוב אין לו תקנה, ושפה שחדלה להתפתחותה הטבעית ופסקה להיות חיה בפי העם, תהיה לפי הדוגמאות ההיסטוריות שפה היסטורית ספרותית, דתית, אבל לא שפה חיה, עממית..." "מפני שהתפתחות כל שפה היא כהתפתחות כל

המציאות האורגנית - ומי יצווה וישפיע עליה? (הצפירה, 1912, גיליון 56). דעות אלו נשמעו בחוגי הציונים, וכל שכן בחוגי מתנגדיהם. ואין צורך לומר, שהבלשנים שאינם בני ברית דיברו על הרעיון השגעוני של תחיית הדיבור העברי בגלגנות גלויה (ואני מתעלם מן הנימוקים האידאולוגיים של יפי-הנפש, שחסו על כבודה של העברית, וטענו - בצדק - שזו עתידה להתבזות ברגע שתצא לשוק וטיפול בידי כל עובר ושב).

את ההצלחה במבצע החיית העברית תולים, בפשטות, בכוח הרצון של דור החלוצים: תמהונים אלו חיו במין עולם דמיוני, שאינו נכנע, כביכול, לחוקי הטבע, ולכן - כך ממשיך ד"ר ברנפלד בספקנות עוקצנית - "מפני כי הכול בלתי טבעי, מתעקשים הם להאמין ולקבוע בלב אחרים את האמונה, כי אפשר להחיות את השפה העברית". והרי זה, כלשוננו, "נמנע גמור". לפי האנציקלופדיה המקראית (ערך נֶס), הפרת חוקי הטבע היא מסימני ההיכר של הנס. מן הבחינה הזאת, תחיית הלשון היא נס, אין להכחיש. אבל אנחנו, שחונכנו על ברכי המדע, אין דעתנו סובלת דברים שאין להם הסבר הגיוני. לכן אנסה להעלות נתונים אחדים, שיש בהם כדי לקרב את "נס התחייה" לשורת ההיגיון.

אין זו משימה קלה. לומר שתחיית העברית איננה נס פירושו לטעון שהעברית מעולם לא מתה. טענה נועזת כזו מחייבת אותנו למצוא בעברית של ערב התחייה גילויים כלשהם של לשון חיה, לשון חיה אפילו שלא "במובן הרגיל", כלשוננו של ברנפלד, חיה ולו במידה מסוימת או מבחינה מסוימת. גם אם יעלה הדבר בידנו, עוד יהיה עלינו להמציא תשובה מניחה את הדעת לטענות שנשמעו, שעתיקותה וקדושתה של העברית עומדות למכשול בדרך סיגולה לכל המצבים של הפרט והכלל בחיים המודרניים. כל זאת - ובלבד שלא ניאלץ להודות במושג המעורפל והבלתי-מדעי הקרוי "נס". אני מקווה שלא לאכזב את הקורא. שהרי הגישה המודרנית, המתיימרת להסביר את מעשי הנסים, כביכול, "על טהרת המדע", לא תמיד משכנעת: יש שהסבר דחוק כל כך, שהנס עצמו מסתבר יותר מהסברו...

טענה אחת אפשר להפריך בקלות: הטענה שקדושת הלשון היא מכשול בפני תחייתה או בפני סיגולה לחיי חולין. בואו נפתח את "כתבי הקודש": כלום הגבילה קדושת התנ"ך את תחומי שימושה של העברית? הנה, למשל,

סיפור דברי הימים של המלכים: סיקור רצוף של מאבק העם על קיומו, של יחסים מדיניים עם ארצות שכנות ושל קשרי מסחר עם ארצות רחוקות, משולב באפיזודות אנושיות של גבורה, אהבה, קנאה וחרטה. ולא רק הפרקים הסיפוריים; דווקא קטעי תיאור, שאינם מרתקים ביותר, עשירים במושגים משטחי חיים שונים. למשל, הפרשיות המתארות את בניין המשכן ואת בניין בית המקדש, על הכלים שהיו בהם (שמות פרק כה ואילך, מלכים א פרק ו ואילך), משופעות במונחי טכניקה, אמנות ואדריכלות. אפילו החוקים, שהם קשורים מטבעם לסמכות ההלכה, חורגים הרבה מעבר ליחסים "שבין אדם למקום". למשל: דיני נזיקין ופלילים, חוקי הגנת העובד, תקנות תברואה, ובהן לא מעט מושגי רפואה, כגון מחלות הטעונות בידוד וכיו"ב.

סיגולה של "לשון הקודש" לכל תחומי החיים לא הצריך אפוא שום מהפכה בטיבה.

גם את טענת העתיקות אפשר, אם לא להפריך, להחליש במידה ניכרת. הרי כל הלשונות החיות היום היו לפנים עתיקות. עם הופעת השינויים בחיים נוצרו, בד בבד, המלים להבעתם. נכון, על העברית היה להשלים בדחיפות תהליך שעבר על שאר הלשונות במשך מאות בשנים, אבל לא היה צורך בשינוי מהותי בלשון. ובעצם, גם לשונות אחרות ידעו תקופות של התפוצצות מהירה של אוצר המלים, כשמהפכה, תגלית או המצאה הזרימו למילון מערכות שלמות של מושגים חדשים בבת אחת. אם כן, למרות "נקודת הזינוק" הנמוכה של העברית, לא היה מצבה שונה ממצבה של כל לשון אחרת בעולם.

למען האמת, לא הייתה נקודת הזינוק של העברית נמוכה כל-כך. לאחר שפסק הדיבור העברי, עם אבדן העצמאות (בר-כוכבא, באמצע המאה השנייה לספירה, עדיין מתכתב עם פקודיו בעברית) המשיכה העברית להתקיים ולהתפתח בכתב. החיים ה"דוממים" של העברית – כלשון ספרות – לא פיגרו אחר השינויים שחלו במציאות. חידושי הטכניקה, מושגים מדעיים, תורות חברתיות – כל אלו מצאו את דרכם אל הספרות העברית, בין בחיבורים שנכתבו במקורם בעברית, בין בתרגומים מלועזית. במיוחד יש להזכיר את הפעילות התרבותית בספרד המוסלמית של המאות

הראשונות לאלף שלנו, בתחום ההגות והמדע, בהשראת התרבות הערבית (ששימשה גם גשר לתרבות היוונית העתיקה). באותה התקופה התעשר המילון העברי במאות מונחים, שחודשו מתוך מחשבה בלשנית מעמיקה. כך למשל, הותאמו לעברית, על-ידי שינויים קלים בהגייה, מונחים מדעיים שנשאלו מן הערבית: הנדסה, מרכז, קוטר, אופק, אקלים (מלה יוונית במקורה) ועוד ועוד. תקופה זו הנחילה לעברית לא חידושים בלבד, אלא גם גישה למודרניזציה ושיטה לחדש בלשון בלי לטשטש את אופייה.

"תור הזהב" של ספרד, כפי שנהוג לכנות את התקופה הזאת, היא חוליה אחת - אמנם מיוחדת בהיקפה ובעצמתה - בשרשרת מרכזי תרבות יהודיים במשך כל שנות הגלות. מרכזים הופיעו ודעכו, הופיעו ודעכו; אבל אם נצרך את כל המרכזים שבכל מרחב הגולה במשך ההיסטוריה, נמצא שרשרת רצופה של יצירה עברית, שניזונה בלי הרף מחידושי העבר והכשירה את הקרקע ליצירה הבאה.

הפעילות התרבותית הזאת, סוף סוף, נחלתם של מי הייתה? כמובן, נחלתם של בני שכבה תרבותית דקה, שלא שיקפה אלא אחוז קטן מכלל האוכלוסייה. ומה בדבר המוני העם?

המוני העם לא היה להם חלק בפעילות היצירתית, אבל היה להם חלק, חלק פעיל, במסירת המורשת הקדומה, "בהעברת הלפיד". כל ילד יהודי היה מחויב ללמוד קריאה בתורה ובתפילה משעה שעמד על דעתו. המצליחים - ואלה שלא נדרשו לפרנסת ביתם - המשיכו בלימודם, ועברו מקריאה להבנה וממקרא לגמרא. מכל מקום, העובדה שיהודי חייב להתפלל שלוש תפילות קבע ביום - בעברית, כמובן - לא הייתה מוטלת בספק. ועל תפילות הקבע עוד יש ברכות עם השכיבה והיקיצה, לפני האכילה ולאחריה, ותוספות מיוחדות למועדים, כגון הקידוש, הזמירות, ההגדה של פסח. חלק ניכר מן המטען העצום הזה הכיר כל יהודי בעליפה וידע להנעים אותו בנעימות שדבקו לאוזניו מילדותו.

עדיין אין זו ידיעה של ממש. אי אפשר להחיות לשון על יסוד ידיעה סבילה של טקסטים, שרובם לא היו מובנים לקוראיהם. אבל אין לזלזל בידיעה צנועה זו. יתרונה היה בחיוניותה, בתפוצתה, בהזדהות העמוקה שהזדהו עמה היהודים בכל אתר ואתר.

יתר על כן: התפילה היא, בלי ספק, פעולה תקשורתית. הדבר תלוי באמונה, שיש "בצד השני של הקו" מי שמקשיב ומוכן להשיב – אם לא במלים, בעזרה מוחשית, ברפואה, בפרנסה; ואם לא בעזרה מוחשית, בעצם האפשרות שהוא נותן לאדם לשפוך את לבו. והרי תקשורת היא מסימניה המובהקים של לשון חיה, לא כן?

אבל אינה דומה הפעולה האוטומטית של התפילה לתקשורת הפרגמטית של בני אדם בדיבור החי. כאן המקום להביא לדיון את לשונות היהודים. בכל הלשונות שאימצו היהודים מן הגויים שמסביבם – בין שמוצאן גרמני (יידיש) או ספרדי (לאדינו), ארמי (כורדית) או ערבי (אגב, כולן נכתבות באותיות עבריות) – בכולן יש גרעין של מלים עבריות, המלווה את היהודים מן הימים שלפני הגלות. בגרעין הזה נכללות מלים מן ההווי הייחודי של היהודים, כמובן, אבל גם מהווי מחזור החיים של הפרט והמשפחה, ומהווי הדאגה לפרנסה; כלומר, מן הבחינות האינטימיות ביותר בחיי האדם. מלים עבריות מצויות בלשונות היהודים למאות, ובפי הכול, גם בפי נשים ופעוטות שלא למדו תורה. המלים העבריות שבלשונות היהודים דינן כמלים חיות לכל דבר. חיות "ממש".

המלים האלה, עם כל חיותן, עדיין אינן יוצרות דיבור עברי בלי תוספת של ידיעה כלשהי בדרכי הנטייה ובכללי המבנה של המשפט, ובלי הדבק של מלות קישור ומלות יחס. מה התועלת במלים בודדות, שאינן נדבקות זו לזו? אף-על-פי-כן, ברגע שיהודי נאלץ לדבר עברית, היה ביכולתו "לגייס תגבורת" ממקורות אחרים – החומש, הסידור – וליצור "משהו" שיכול להתקרב לדיבור עברי חי.

לא נעדרו הזדמנויות לכך. יהודי שנדד מארץ מגוריו מחמת רדיפות, או תר אחר מקור פרנסה במרחקים מחמת הדוחק, כשהגיע למקום זר חיפש יהודי אחר שיעזור לו להסתדר. במקרים כאלה שימשה העברית, לא אחת, אמצעי התקשורת היחיד להידברות, למרות הבדלי הגייה אפייניים לאזורים או לעדות. סוג כזה של תקשורת היה קיים, למשל, ביישוב הישן של ארץ-ישראל, בין יהודי העדות השונות; ובלי יומרות אידאולוגיות, אלא

מכורח המציאות. במצבים כאלה, העובדה שהעברית היא הלשון המשותפת של כל היהודים באה לידי ביטוי מוחשי.

אני קורא את השורות שכתבתי, ויש לי רושם שיצאה מתחת ידי, שלא בכוונה, תמונה יפה יותר מן המציאות.

אם מתוך דחף מדעי לתרץ נסים ולנפץ מיתוסים, אם מתוך משיכה רומנטית לאידאליזציה של העבר, נראה ש"נסחפתי" אחר כמה רעיונות שוודאי נכונים הם בעיקרם, ואולי משום כך הצטיירה תמונה "ורודה" יותר מדי.

בואו נעמיד את הדברים על פרופורציות ראליות יותר: בעצם, במשך 1800 שנים של גלות הייתה העברית במצב עלוב למדי, אלא שמדי פעם בצבצו ועלו גילויים של חיות, שכיום, בדיעבד, מתברר לנו שהיו חשובים יותר משהורגשו בשעתם. ונראה שמשקל מיוחד היה לעובדה, שהחלוצים שהוציאו את רעיון התחייה אל הפועל לא העלו את העברית מתהום הנשייה, אלא קיבלו אותה לידיהם בירושה, בתהליך רצוף של מסירה שמעולם לא נפסק.

נחזור לד"ר ברנפלד הספקן.

אין ספק שהכיר ד"ר ברנפלד את העובדות על כל בחינותיהן (הוא היה היסטוריון), והייתה לו ראייה חדה ומפוכחת. דווקא משום כך היה הצדק (המדעי) עמו: מבחינה מדעית, כל גילויי ה"חיים למחצה" שדימינו לגלות בעברית שלפני התחייה, אין בהם כדי להפקיע אותה מכלל "לשון מתה".

אם כן, מה הקים את העברית לתחייה?

עלינו לחזור, באין בררה, לגרסה ה"ישנה": כוח הרצון של החלוצים. מסתבר שחזון שיבת ציון האציל על החלוצים תקווה עזה כל-כך במעשי ידיהם, שלא נרתעו מפני כול. למען החזון הזה עזבו את ביתם ואת עִבְרָם, את לשון דיבורם ואת מנהגיהם, הם עזבו כל מה שאנחנו מכנים בשם "שורשים" ועלו לארץ הזאת לחפש... שורשים (איזה פְּרָדוּקְסוּ?), שורשים עמוקים (לא כשורשים שעזבו מאחוריהם; את אלה לא כינו כלל "שורשים"), שורשים הבוקעים בסלע ויורדים עד לבר-כוכבא, ליהושע בן-נון, לאברהם אבינו.

תחיית העברית הייתה שם, בשורשים האלה.

אבל מה היה צריך לעשות, בסך הכול, כדי להגשים את חלום תחיית הלשון? פשוט מאוד: לברוא ילד, שהמלה הראשונה שיוציא מפיו תהיה בעברית. רק זה. כל בית היה למעבדה, שניסוי מוזר ולא הגיוני היה עתיד להיעשות בה: בריאת אדם חדש, ש"שפת אמו" לא תהיה השפה של אמו...

אי אפשר להסביר את הצלחת הניסוי הזה במושגים של מדע. איזה סממן מיוחד היה מעורב בו, איזה כוח נסתר, שכל ההסברים ההגיוניים שטרחתי לפרט למעלה מתגמדים כנגדו. הביטוי הנדוש "כוח רצון" נשחק עם הזמן ואיבד מעצמתו, כדרכם של ביטויים שדשים בהם הרבה, אבל הוא מביע בצורה קולעת את הסממן שהיה מעורב בניסוי (היום היינו מכנים אותו "מוטיבציה"). כוח רצון לעשות כל מה שימציא הדמיון, וגם מה שלמעלה מן הדמיון; כוח רצון לכבוש את הטבע, ולחולל מעשים שאינם מדרך הטבע. דומה שאף אותו כוח רצון עצמו לא היה כדרך הטבע. לא, תחיית הלשון לא הייתה נס: הנס היה כוח הרצון.